

*О.В. Бишевець,
асистент
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)
(Науковий керівник доцент І.І. Котюк)*

Правові засади застосування психологічного впливу у сфері судочинства

Ключові слова: *психологічний вплив, судочинство, нормативно-правова регламентація, міжнародне право, національне законодавство.*

Питанням застосування психологічного впливу у сфері судочинства значна увага приділялася у працях В.Г. Гончаренка, В.О. Коновалової, М.В. Костицького, І.І. Котюка, О.Р. Рагінова, Ф.М. Сокирана, М.П. Хайдукова, В.Ю. Шепітька тощо.

Водночас, стан правової регламентації практичного застосування психологічного впливу як засобу розв'язання завдань у сфері судочинства залишається поза увагою науковців, що зумовлює актуальність дослідження цього аспекту проблеми.

Традиційно вважається, що критерієм правомірності застосування методів психологічного впливу у сфері судочинства є наявність у особи, яку піддають впливу, свободи вибору тієї чи іншої позиції [8, 195]. Отже, перетворення психологічного впливу на психологічне насильство відбувається у разі позбавлення (чи обмеження) відповідної особи права на власний розсуд приймати рішення щодо своєї поведінки під час досудового слідства чи судового розгляду справи. Втім, постає питання, чи має місце психологічне насильство, якщо слідчий таким чином здійснює допит, що допитуваний всупереч своєму бажанню приховати інформацію про обставини справи або повідомити неправдиві відомості не може обрати таку лінію поведінки, оскільки усвідомлює, що брехню буде викрито, і це погіршить його становище. Отже, психо-

логічне насильство є там, де особа втрачає свободу вибору не будь-якої поведінки, а саме правомірної, забезпеченої нормами закону.

В загальних рисах особливості застосування психологічного впливу у сфері судочинства регламентовані як національними, так і міжнародними нормативно-правовими актами. Зокрема, аналіз положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, прийнятої у Римі 4 листопада 1950 р., Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, прийнятого 16 грудня 1966 р. Генеральною Асамблеєю ООН, Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведінки і покарання, проголошеної резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 10 грудня 1984 р., дає підстави для висновку про відсутність у перерахованих актах жодних заборон чи застережень щодо застосування психологічного впливу з метою розв'язання завдань у сфері судочинства.

Важливо підкреслити й те, що норми міжнародного права не містять і прямих приписів щодо механізму реалізації можливостей психологічного впливу у сфері судочинства. Це дає підстави для висновку, що з точки зору міжнародного права застосування психологічного впливу у сфері судочинства є правомірним, за винятком

випадків, коли такий вплив має ознаки катування та жорстокого, нелюдського або принижуючого гідність поведження чи покарання, а також поневолення до давання свідчень проти самого себе чи до визнання себе винним (ст. 3 Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини [2, 18], ст. 7 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [5], ст. 2 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведження і покарання [3]).

Варто зазначити, що деякі міжнародно-правові акти передбачають можливість застосування насильства (як психологічного, так і фізичного) з метою вирішення завдань у сфері судочинства. Наприклад, ст. 54 Мінімальних стандартних правил поведження з в'язнями, прийнятих 30 серпня 1955 р. Генеральною Асамблеєю ООН, гарантує право персоналу пенітенціарних закладів у стосунках із в'язнями вдаватися до насильства тільки для самозахисту або при спробі втечі, а також у випадках активної або пасивної протидії наказам, що ґрунтуються на чинних законах чи правилах [6].

Дослідження національного законодавства України на предмет правомірності застосування психологічного впливу також дає підстави для висновку, що його норми встановлюють необхідні передумови для реалізації можливостей зазначеного впливу як у сфері судочинства, так і в інших сферах суспільного життя. Так, відповідно до ст. 32 Основ законодавства України про охорону здоров'я держава сприяє утвердженню здорового способу життя населення шляхом поширення наукових знань з питань охорони здоров'я, організації медичного, екологічного і фізичного виховання, здійснення заходів, спрямованих на підвищення гігієнічної культури населення, створення необхідних умов, в тому числі медичного контролю, для заняття фізкультурою, спортом і туризмом, розвиток мережі лікарсько-фізкультурних закладів, профілакторіїв, баз відпочинку та інших оздоровчих закладів, на боротьбу із шкідливими для здоров'я людини звичками, встановлення системи соціально-економічного стимулювання

осіб, які ведуть здоровий спосіб життя [7, 69]. Отже, зазначена норма закріплює засади застосування таких методів психологічного впливу як переконання, приклад, передача інформації, реалізація яких здійснюється з метою сприяння здоровому способу життя населення.

Що ж до сфери судочинства, то засади реалізації можливостей психологічного впливу вбачаються як у нормах цивільного, так і кримінально-процесуального законодавства.

Передбачені у КПК України засади здійснення психологічного впливу на досудовому слідстві за своєю природою є тактичними прийомами психологічного впливу, кожний з яких заснований на одному з його методів.

КПК України закріплює низку тактичних прийомів, заснованих на методах психологічного впливу, що застосовуються для вирішення завдань судочинства. Наприклад, з метою отримання повної та достовірної інформації про обставини скоєного злочину слідчий роз'яснює відповідно до ст. 167, 173 КПК України учасникам справи їх права та обов'язки, а також повідомляє їх про кримінальну відповідальність за дачу неправдивих показань [4, 129–131]. З метою попередження спотворення та перекручування інформації про факти, що мають значення для встановлення істини у справі, свідки відповідно до ч. 3 ст. 167 КПК України допитуються окремо у відсутності інших свідків. При цьому слідчий вживає заходів до того, щоб свідки, підозрювані, потерпілі викликані в одній і тій же справі, не могли спілкуватися один з одним до кінця допиту [4, 130]. Для того, щоб здійснення психологічного впливу під час проведення слідчих дій забезпечувало отримання виключно об'єктивної інформації по справі, ч. 4 ст. 167 КПК України забороняє ставити під час допиту навідні запитання [4, 130], а ст. 173 КПК України дозволяє оголошувати показання, дані учасниками очної ставки на попередніх допитах, лише після дачі ними показань на очній ставці та їх запису до протоколу [4, 131]. Законність здійснення психологічного впливу на досудовому

слідстві забезпечується також присутністю під час проведення слідчих дій понятих, захисника, законного представника, батьків, педагогів.

У чинному ЦПК України знайшли нормативне закріплення такі тактичні прийоми, засновані на методах психологічного впливу, як попередження свідків про відповідальність за неправдиві свідчення та окремого допиту свідків (ст. 180) [10, 111], приведення до присяги свідків, експерта і перекладача (ст. 164, 171, 180) [10, 102, 106, 111–112], послідовності в обґрунтуванні особами, які беруть участь у справі, своїх вимог та заперечень (ст. 176) [10, 109–110].

Тактичні прийоми, засновані на методах психологічного впливу, знаходять своє застосування і у професійній діяльності адвокатів. Засади реалізації можливостей психологічного впливу для вирішення їх професійних завдань закріплені в нормах Закону України “Про адвокатуру” від 19 грудня 1992 р. (надалі – Закон) та у положеннях Правил адвокатської етики (надалі – Правила), схвалених Вищою кваліфікаційною комісією адвокатури при Кабінеті Міністрів України 1 жовтня 1999 р.

Згідно зі ст. 7 Закону при здійсненні своїх професійних обов’язків адвокат зобов’язаний неухильно додержувати вимог чинного законодавства, використовувати всі передбачені законом засоби захисту прав і законних інтересів громадян і юридичних осіб [1, 197]. Таким чином, вирішення професійних завдань адвоката здійснюється через неухильне дотримання вимог чинного законодавства і застосування передбачених законом засобів захисту прав і законних інтересів громадян. На перший погляд, норма ст. 7 Закону містить тавтологію, оскільки покладення на адвоката обов’язку використовувати всі передбачені законом засоби захисту прав і законних інтересів громадян і юридичних осіб є нічим іншим, як неухильним дотриманням вимог закону. Водночас, синтаксична конструкція речення, в якому викладено норму ст. 7 Закону, свідчить про помилку у формулюванні зазначеного положення Закону. Очевидно, що законодавець мав на увазі обов’язок адвоката застосову-

вати законні, тобто такі, що відповідають закону, засоби захисту прав та інтересів громадян і юридичних осіб, незалежно від того, чи закріплені вони у його нормах.

Ст. 6 Правил зобов’язує адвоката у його професійній діяльності дотримуватися чинного законодавства України, сприяти утвердженню та практичній реалізації принципів верховенства права та законності, використовувати всі свої знання і професійну майстерність для належного захисту і представництва прав та законних інтересів громадян і юридичних осіб [9]. Зазначена норма Правил допустимим визнає використання адвокатом наявних у нього знань, не обмежуючи їх лише сферою юриспруденції. Гарантією дотримання принципу законності при реалізації адвокатом його професійних прав та здійсненні обов’язків виступає передбачена ч. 3 ст. 6 Правил заборона вдаватися до засобів та методів, які суперечать чинному законодавству або цим Правилами.

Втім, чинне законодавство України не містить переліку тактичних прийомів, суб’єктами застосування яких виступають адвокати. Таким чином, адвокат вправі на свій розсуд залежно від обставин конкретної справи застосовувати тактичні прийоми, в тому числі й засновані на методах психологічного впливу, за умови, що вони не будуть суперечити чинному законодавству України, нормам моралі та їх професійної етики.

Викладене вище дає підстави для наступних висновків:

1) засади правового регулювання реалізації можливостей психологічного впливу для вирішення завдань у сфері судочинства містяться як у нормах національних, так і міжнародно-правових актів;

2) з точки зору міжнародного права застосування методів психологічного впливу у сфері судочинства є законним у випадку, якщо ці методи не мають ознаки катування та жорстокого, нелюдського або принижуючого гідність поводження чи покарання, а також поневолення до давання свідчень проти самого себе чи до визнання себе винним;

3) норми національного законодавства України встановлюють необхідні передумови для реалізації можливостей психологічного впливу як у сфері судочинства, так і в інших сферах суспільного життя;

4) передбачені у цивільному процесуальному та кримінально-процесуальному

законодавстві України засади здійснення психологічного впливу за своєю природою є тактичними прийомами психологічного впливу, кожний з яких заснований на одному з його методів та застосовується з метою вирішення завдань у сфері судочинства.

Список літератури:

1. Закон України “Про адвокатуру” // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 9.
2. Конвенція про захист прав і основоположних свобод людини // Вісник Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, 1999. – № 1.
3. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://www.zakon1.rada.gov.ua>
4. Кримінально-процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. – № 2.
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://www.zakon1.rada.gov.ua>
6. Мінімальні стандартні правила поводження з в’язнями [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://www.zakon1.rada.gov.ua>
7. Основи законодавства України про охорону здоров’я. Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-XI // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 4.
8. **Ратинов А.Р.** Судебная психология для следователей / А.Р. Ратинов. – М.: Юрлитинформ, 2001. – 347 с.
9. Правила адвокатської етики [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://www.zakon1.rada.gov.ua>
10. Цивільний процесуальний кодекс України: Офіц. видання. – К.: Ін Юре, 2004. – 328 с.

РЕЗЮМЕ

В статье проанализированы нормы действующих международных и национальных правовых актов на предмет нормативной регламентации применения в сфере судопроизводства методов психологического воздействия. Определены критерии правомерности применения психологического воздействия с целью решения задач в сфере судопроизводства.

SUMMARY

In the article the current rules of international and national legal acts have being analyzed for the purpose of legislative regulation of methods of psychological influence use in the sphere of legislation. Criteria of legitimacy of methods of psychological influence use with the purpose of tasks decision in the sphere of legislation have being determined.

Рекомендовано кафедрою кримінального процесу та криміналістики

Подано 11.11.08